

Rumena Bužarovska i Radmila Gikić Petrović

JA JESAM ŽENA KOJA PIŠE

Radmila Gikić Petrović: *Za čitaoce časopisa Polja bilo bi zanimljivo da nam nešto kažete o Vašem detinjstvu, roditeljima i školovanju. Dete ste profesora i sa njima ste često putovali, uglavnom po Americi. Ako idemo unazad, od koje godine pamtite sebe?*

Rumena Bužarovska: Najranija sećanja podudaraju se sa našim prvim putovanjem u Ameriku, u Boston, gde mi je otac dobio Fulbrajtovu stipendiju. Imala sam nepune četiri godine. Živeli smo u zgradi sa drugim strancima – porodicama iz Nepala, Brazila, Japana, Nigerije i Srbije. Ne znam kako, ali s mojim roditeljima se družilo i nekoliko Francuskinja i Amerikanki s kojima sam još uvek u kontaktu. Sećam se da mi je Eni, Francuskinja, poklonila malog ružičastog plastičnog ponija sa ružičastom grivom pre nego što smo otišli. Sa porodicom iz Srbije ostali smo dugo u kontaktu. Oni su imali devojčicu nekoliko godina stariju od mene, s kojom sam zamišljala da pričam srpski jer sam završavala sve reči sa „u“. Ona se žalila da ja nju sve razumem, a ona mene ne. Sećam se da sam imala utisak da je Ana – tako se zvala šestogodišnja devojčica – jako progresivna jer nije zvala roditelje „mama“ i „tata“ nego Divna i Dejan. Engleski sam učila sa komšinicom Melisom iz Brazila, koja je imala sedam ili osam godina. Izigravajući učiteljicu, pokazala mi je igračku jednim štapićem i rekla je: „This is a toy.“ Zaljubila sam se u njenog brata, starijeg momka – tada mi je izgledao odrastao, a imao je samo deset godina – koji se zvao Murljlo. Svaki put kad bi obratio pažnju na mene, mislila sam da se nešto čarobno dešava između nas. Dobila sam vaške, prenela mi ih je devojčica iz Nepala koja je imala ekstremno dugu kosu. Njeni roditelji su bili protiv hemijskih šampona koji uništavaju vaške. Bilo mi je uzbudljivo da ulazim u markete, jer sve te stvari koje mi nismo imali u Jugoslaviji – šarene bombone, žvake, čokolade i čips – bile su postavljene na mojoj visini (kao što je danas i kod nas). Svaki odlazak u *Mekdonalds* bio mi je praznik i jedva sam čekala da dobijem hepi mil.

R. G. P.: *U detinjstvu ste, kao i sve devojčice, sanjarili o glumi, čak ste glumili u pozorištima u Americi, gde ste i završili srednju školu. Da niste književnica, šta biste voleli da budete?*

R. B.: Ne znam gde ste ovo čuli, ali tačno je. Htela sam da glumim u pozorištu zbog osećaja koji još uvek imam pre nego što predstava počne: kao da sam u snu ili u nekoj čarobnoj kutiji. Htela sam da i ja budem deo te magije i idealizovala sam pozorišnu kulturu kod nas, koja je i dan-danas na niskom nivou. Kad sam shvatila da glumci improvizuju i da uopšte ne čitaju knjige, bila sam zapanjena. Nakon što sam upoznala jednog američkog režisera koji je radio na Ohridskom letu, bila sam očarana atmosferom – predstave se igraju ispred prastare Crkve Svete Sofije u toku letnjih noći – poželeva sam da i ja budem režiserka, ali rekli su mi ako želim da budem režiser trebalo bi da mnogo toga znam i čitam,

što je nekako značilo da ja to ne mogu, da ne znam mnogo i da ne čitam mnogo, što nije bilo tačno. Nisam verovala u sebe i mislila sam da neću uspeti u tim profesijama koje sam smatrala „teškim“ (lekarka, režiserka) jer tako su mi društvo i porodica govorili. Zanimala me je medicina i jako sam volela biologiju, ali i to su mi rekli da ne mogu raditi. Sada znam da su to „muške“ profesije i da moja porodica nije verovala u mene zato što sam bila devojčica, uvek me je nekako štitila, čime mi je zapravo nanosila štetu. Nisu hteli da budem glumica jer to su povezivali sa razvratnim životom. U Americi sam dobila glavnu ulogu u jednom mjuziklu u jednoj dramskoj letnjoj školi i pored toga što nisam bila Amerikanka – mjuzikl je bio glup, muzika još gora, ali svejedno, imala sam glavnu ulogu. Nakon premijere roditelji su mi rekli da je predstava bila jako glupa. Nije da su to namerno uradili, nego su jednostavno dobronamerno sledili neke društvene matrice. Inače, nije mi na pamet palo da mogu da budem spisateljica, jer to uopšte nije bilo profesija. Mislim da se danas bavim feminizmom zato što ne želim da se devojčice ustručavaju u izboru profesija i budućnosti kao što sam radila ja. Bilo mi je teško izaći iz tog zatvora i neću da se to dešava sledećim generacijama.

R. G. P.: *Pre nego što ste objavili prvu knjigu priča, boravili ste na rezidencijalnom programu za pisce u Beču. Ipak, Vi ste već tada imali objavljene priče u časopisima. Srđan Valjarević objavio je sjajnu knjigu Komo o svom boravku, a kakva su bila Vaša iskustva?*

R. B.: Prijatelj iz Makedonije koga sam upoznala slučajno na jednom tulumu, a sada je novinar za *Volstrit džernal*, poslao mi je link za stipendiju jer je tada živeo u Beču. Nisam verovala da ću dobiti stipendiju, ali kako se nikad nisam u životu prijavljivala za nešto slično, rekla sam da nemam šta da izgubim, pa sam poslala tri priče. I dobila sam odgovor da su me primili. Boravila sam dva meseca u Beču i tada sam naučila da nije strašno reći da sam spisateljica, da to jeste moj legitimni identitet, i da ako ga želim zadržati moram više i bolje da pišem. To što su mi u *Kultur kontaktu* dali šansu, a nisam bila autorka koja je već objavila knjigu, shvatila sam jako ozbiljno, kao neki tip obaveze, pa sam nakon toga objavila prvu zbirku priča u Makedoniji. Zbirka je jako dobro prošla, što me je opet iznenadilo.

R. G. P.: *Iz zbirke Osmica je priča „Ne plači, tata“, štampana u ediciji Mala kutija, gde su i još tri Vaše priče. Da li imate dogovor sa izdavačem da se i kod nas objavi ta knjiga?*

R. B.: Jesu, mislim da je jedna od njih „Tinin problem“, meni posebno draga priča (o devojci koja ide kod ginekologa u državnu bolnicu). Pregovaramo sa izdavačem u Srbiji – Booka – da to objavimo kod njih. Čak razmišljam o tome da napravim neki izbor iz dve prve zbirke, jer tamo ima i nekih priča koje ne bih objavila iz današnje perspektive.

R. G. P.: *Na Filološkom fakultetu predajete američku književnost i prevođenje. Svetozar Kojčević, anglista, kaže da „profesori koji se strogo drže onog što piše u tekstu i istoričari koji shvataju uslovnost svakog poimanja određenih istorijskih prilika, mogli bi zajednički da budu neko idealno stanovište s kojeg bi se isti roman mogao posmatrati u raznolikosti svojih mogućih značenja“. Kada ste u ulozi predavača na fakultetu, da li se strogo držite teksta, romana, ili imate i svoju interpretaciju?*

R. B.: Uvek ima više od jedne interpretacije teksta – recimo, sad smo radili novelu Melvillea, *Bartleby the Scrivener*, koja ima toliko mnogo interpretacija da je nemoguće da se o svemu priča. Nekad dajem zadatke studentima pa oni razmatraju različita čitanja, a često se držim onog čitanja koje je meni blisko. Što ne znači da je to „pravo“ čitanje, jer takva stvar ne postoji.

R. G. P.: *Takođe, Koljević se zanimao i za vantekstualne elemente kada je pisao o Lorensu, Virdžiniji Vulf, Fokneru, itd. – i preusmeravao svoje viđenje na istraživanje biografskih podataka, ispitivanje spona između autora i dela. Da li Vi uglavnom vidite roman kao osnovu, ili dopunjavate teorijske osnove i iz biografije pisaca?*

R. B.: Oduvek sam volela da čitam biografije pisaca. To je kao kad skrolujem na *Vikipediji* kod nekog lika koji me zanima da vidim šta piše u „personal life“. Mislim da ljudi koji tvrde da ih ne zanimaju biografije pisaca lažu, pokušavajući da nam prikažu da ih ne zanima svakodnevica nego uzvišenost književnog teksta. Ali književnost jeste o intimnim životima ljudi. I to je jedna vrsta trača. Tako da nikada neću lišiti studente pikanterija iz života pisaca – što ne znači da je to u vezi sa tekstom, ili da je nešto što oni moraju da znaju. To je jednostavno način kako približiti tekst, kontekst i vreme studentima.

R. G. P.: *Šta je bio fitilj za nastanak knjige Moj muž?*

R. B.: Još jedna loša pesma nekog makedonskog pesnika koju sam pročitala. Setila sam se kako mi je bilo kad sam volontirala na festivalu Struške večeri poezije i kad sam morala da trpim one pesnike koje su čitali svašta što nije valjalo, ali koji su se ponašali kao da bog govori kroz njih. Toliko ih je bilo da je to strašno, a čak i mnoštvo naših kanonizovanih, popularnih ili nagrađivanih pesnika često piše užasno, i ta poezija, o tome kako oni pišu, kao da je to vrhunsko dostignuće. Zamišljala sam kako je to kad si supruga takvog egoističnog egzibicioniste, i onda sam shvatila da je slično i sa drugim profesijama, da se žene identifikuju preko svojih muževa ili dece, ali ne i preko svojih profesija, kao muškarci u našem društvu. Tu prvu priču „Moj muž, pesnik“ zaista sam napisala u jednom dahu – bila sam baš nervozna – a onda su krenule i druge priče.

R. G. P.: *Kako tumačite što je Vaša knjiga Moj muž odjeknula na jugoslovenskim prostorima?*

R. B.: Makedonija je zemlja s kojom ostatak bivše države nema neke ozbiljne probleme, a i ima dovoljno kulturnih i istorijskih razlika, uključujući jezik, da bi ostali bivši Jugoslovani mogli da računaju nas za strane, čak ponekad i manje vredne. Pa tako, možda je lakše identifikovati se u mojim pričama, pri tome ne osećajući da je to domaća kritika – imamo iste probleme, delimo istu istoriju dvadesetog veka, imamo iste probleme, a opet nismo isti. Često se egzotizuje moj identitet – s juga sam, tamo se peva, hrana je dobra, uvek je sunčano – pa to, zajedno sa činjenicom da sam bila relativno mlada kad je knjiga bila objavljena, ljudima je verovatno bilo simpatično.

R. G. P.: *U knjizi priča Moj muž, uslovno rečeno, glavni moto je ženska potčinjenost. Žena je uvek podređena i mužu i deci, i braku i ljubavnim vezama, i poslu. Međutim, Vaši ženski likovi nisu iskreni?*

R. B.: Prvo, ljudi generalno nisu iskreni. Drugo, zašto bi neko ko je potčinjen to javno priznao? Obično se ljudi pretvaraju da stvari nisu takve kao što jesu, da bi preživeli i opstali u društvu. Tako je i sa ženama u tim situacijama. Moje heroine nisu savršene – daleko od toga – a to možemo da vidimo kroz njihove priče u prvom licu. Iza onoga što pričaju vidi se stvarna situacija. Pokušavam u tim pričama da sazdám atmosferu u kojoj je empatija čitaoca na strani heroine.

R. G. P.: *U jednom razgovoru ste rekli da cenite jednostavnost u pisanju i da znate način na koji autor može da nam ispriča puno o likovima, njihovim međusobnim odnosima, koristeći pri tome samo nagoveštaje, a da čitaoci sami otkrivaju slojeve priče. Da li to znači da Vi i ne započinjete priču dok nemate celu njenu strukturu u vidu?*

R. B.: Da, tačno znam strukturu i kraj priče, inače ne pišem uopšte. Nekad me narativ odvede negde gde nisam očekivala, a i često se stvari menjaju u toku pisanja. Ali uvek tačno znam cilj pisanja. Ne volim pisati samo onako, da bih imala utisak da nešto radim, ili da sebe obmanjujem, da sve što napišem može da bude vredno, tj. ne volim skribomaniju.

R. G. P.: *„Kuća nam se raspada“, iz priče Kupine simbolično je moto i ostalih priča, ali se ipak ništa u kući ne menja, kao ni mentalitet ljudi, zar ne?*

R. B.: Pa, ne bih se složila. Ipak to je priča koja ima „srećan“ kraj: heroína doživljava malu epifaniju kroz nenamernu sestrinsku podršku. Na kraju priče, sve je u redu, što znači da joj se kuća ipak više ne raspada. Verujem da se ljudi i društvo menjaju, i to nabolje. Pogledajte samo kakav je progres postignut u sferi feminizma tokom poslednjih stotinu godina, pa i kad su u pitanju ostala ljudska prava.

R. G. P.: *„S Makedonijom nizbrdo ide i hleb. On je kao i narod, em siromašan, em žilav, ne može da se žvače.“ Bili ste učesnica Šarene revolucije, koliko je za Vas važno da učestvujete u društvenim promenama u svojoj zemlji?*

R. B.: Jako mi je bitno. Bitna mi je odgovornost individualca, ali svesna sam da nema svaki individualac mogućnost da reaguje javno i da se bori za svoja prava. Zato ljudi koji to mogu, recimo intelektualci, profesori i svi oni koji su društveno privilegovani imaju veću odgovornost da guraju promene i da menjaju društvo.

R. G. P.: *Edvard Said u knjizi Orijentalizam iznosi tezu o utapanju malih književnosti u velike i njihovo nestajanje sa mape sveta. Mali treba da se odupru, i da se nauče – umetnosti uticaja. I Crnjanski je rekao: „Veliki nas ne čitaju.“ Da li je, znači, moguće ubediti druge u sopstvene interese i vrednosti?*

R. B.: Preferiram da ne razmišljam o tome. Znam da dolazimo iz male, nebitne zemlje i da nam je to automatski „minus“ što se tiče našeg uspeha. Ali nema veze. Ne radimo da bismo bili uspešni. Postoji poenta u tome da ljudima s kojima živiš i društvu u kojem funkcionišes pružiš zadovoljstvo. Zato i ne pišem da me svet razume, da budem lako prevodljiva i, recimo, „dostupna“ zapadnom svetu: kao što sam se ja navikla čitati i izgovarati imena likova, kao što sam naučila toponime, kao što sam sama puno naučila o kontekstu zemalja

čiju književnost sam čitala, tako mogu i oni naučiti i razumeti. Originalnost književnosti je ionako u lokalnom idiomu.

R. G. P.: *Da li Vi namerno tematizujete priče o ženama, priče iz ženske perspektive, s obzirom na to da je književni kanon muški i da se mi identifikujemo s njima?*

R. B.: Jeste. Stremim da doprinesem normalizaciji ženskih iskustava, njihovom detabuizovanju i prihvatanju.

R. G. P.: *U knjizi Nikuda ne idem na neki način prisutna je i tema emigracije, oni tamo i oni ovde kada se slučajno vrate. I u današnjoj makedonskoj literaturi prisutna je tema ekonomske i prisilne emigracije u zapadni svet. Vaš diskurs u ovoj knjizi je sasvim drugačiji, rekli bismo, inovativan?*

R. B.: Htela sam prosto da vežem priče nekakvom tematikom, da bi zbirka bila kompaktnija – ne samo različite rasute priče. Onda sam shvatila da su mi priče vezane ekonomskom emigracijom i odnosom mi / stranci, tako da sam se fokusirala na tu tematiku. To nas okupira u ovom trenutku – ne postoji intimna sudbina trenutno u Makedoniji koja nije nekako vezana sa emigracijom bliske osobe ili željom za odlazak. Mladi sanjare o emigraciji čak sa dvanaest godina, mrzeći svoju sredinu zato što je to postalo i moderno. Ja ne govorim da je naša zemlja laka za opstanak, i da bi ljudi trebalo da ostanu tu – mada bilo bi dobro kad bi neki ljudi shvatili da su nekad njihova apatija i neodgovornost razlog za to što je stanje katastrofalno – ali tvrdim da i ljudi koji imaju uslova za dobar život jednostavno odabiraju da govore kako ovde nema budućnosti i kako je svuda drugde bolje, osim tu.

R. G. P.: *Vi ste jedna od inicijatorki pokreta MeToo (#SegaKažuvam) u Makedoniji koji je 2017. godine uzdrmao svet ispovestima žena koje su odlučile da javno progovore o nasilju koje su doživele u muško-ženskim odnosima. Kod nas se o tom pokretu malo zna. Koje su osnovne ideje, šta se do sada postiglo?*

R. B.: Krenuli smo sa idejom da damo mogućnost ženama da govore o seksualnom nasilju ili uznemiravanju koje su doživele od nekog ko je u poziciji moći. Žene su masovno pisale svoja iskustva, što je bio pokazatelj koliko se malo priča o ovakvom nasilju u društvu i koliko su žene bile željne da ispričaju sve što im se dogodilo. Na samom početku reakcije su bile klasične: neverovanje, „zašto nisi ranije rekla“, „trebalo je...“, „ti si kriva“ itd. Ali nakon ogromne debate na društvenim mrežama, ljudi su se ipak senzitivizirali, tako da kad smo pokrenuli drugu akciju #segakažuvam #kadeneodam ove godine o nasilju koje žene trpe na javnom prostoru, videlo se da je društvo prešlo na drugu razinu svesnosti kad je reč o rodnim pitanjima. Inače, u prvoj akciji ispostavilo se da su seksualno nasilje i uznemiravanje kod nas najviše prisutni u obrazovnim institucijama, tj. da su devojčice u školama i devojke na fakultetima najčešće bile žrtve tog tipa zlostavljanja od strane njihovih nastavnika i profesora.

R. G. P.: *Kako ste se Vi izborili za „sopstvenu sobu“?*

R. B.: Feministkinje pre mene izborile su se za to da imam sopstvenu sobu. Baš sam im zahvalna.

R. G. P.: *Dragi pisci su Vam Sintija Ozik, Džampa Lahiri, Lidija Dejvis, Eni Pru, kao i Flaneri O'Konor. Ali, sa posebnim pijetom govorite i o Alis Manro?*

R. B.: Jeste, to je meni savršenstvo u priči. Divim se svakoj njenoj rečenici.

R. G. P.: *Prevodili ste Kucija, i Luisa Kerola, i Kapotea, Bukovskog... da li je to bio Vaš izbor, preporuka izdavačima; koliko su navedeni pisci i Vaša čitalačka literatura uticali na Vaš rad?*

R. B.: Odabrala sam Kucija, a sve mi je drugo bilo ponuđeno, pa sam prihvatila – bilo je i mnogo toga što nisam prihvatila. Oduvek sam htela da prevedem Kerola, pa eto dobila sam priliku da prevedem obe Alise. Sada prevodim jedan roman savremenog kanadskog pisca Ijana Rida, a konkurisala sam i za prevod zbirke priča Flaneri O'Konor, koja još uvek nije prevedena na makedonski. Taj period prevođenja me obično „zagreje“ za pisanje. Ne postoji dublje čitanje teksta od samog prevođenja, ne postoji dublji proces promatranja vlastitog jezika (dobro, možda hiperbolizujem).

R. G. P.: *Poneko od nas pamti priču Pričigina, na temu lezbejki, koju ste javno pročitali, a onda su usledile pokude. Podsetite čitaoce Polja šta se sve to oko te priče događalo.*

R. B.: Zapravo, nisam javno pročitala priču, nego sam ispričala priču. *Pričigin* je festival pričanja priča, a zadata tema (na predlog Kruna Lokotara) bila je „kako sam mojima rekla/ rekao da sam gej“. Imala sam strašnu tremu zbog jezika i brojne publike – oko 700 ljudi – a i zbog toga što su mi pred sam početak rekli da će nastup biti emitovan uživo na HRT3. Nevoljno sam javila partneru da me gleda, jer nisam znala da li će nastup biti uspešan. Priču sam bazirala na stvarnoj situaciji u Makedoniji, kad je tadašnja opozicija obznanila da su premijer i šef obaveštajne službe prisluškivali više od 10.000 građana i krenula da objavljuje prisluškivanje, materijale naših korumpiranih političara, čak je i nekim novinarima i aktivistima dala fascikle sa transkriptima i CD sa njihovim razgovorima. Izmisli sam priču da sam se zaljubila u neku hrabru opozicionu novinarku – nazvala sam je Marija, da bude generično, iako smo obe bile u vezi, a ona je čak bila u braku. Dobila je svoje prisluškivane materijale i ostavila ih u ladicu, nakon što smo nas dve otišle na romantični vikend na selu, a lagale smo da smo na službenom putovanju. Isključile smo telefone, a kad smo ih ponovo uključile, ispostavilo se da je muž moje novinarke našao fasciklu s materijalima u kojima su bili naši erotski razgovori, koje je on onda objavio na Jutjubu. Mene je ostavio partner, nju muž, društvo nas je osudilo i bavilo se našim razgovorima umesto kriminalom koji se čuje u političkim razgovorima. Ljudi u publici su poverovali u priču i ispalo je da je to moje autovanje. Ali poverovali su i ljudi u Makedoniji, što mi je bilo čudno jer nisu prepoznali neistinite političke delove u priči, što mi je pokazalo da oni uopšte ne prate trenutnu situaciju. Nisam očekivala da ljudi gledaju HRT3, ali nakon nastupa moj partner je dobio nekoliko zabrinutih poziva od prijatelja koji su ga pitali šta se dogodilo među nama. Sledeći dan je krenula priča na portalima da se univerzitetska profesorica autovala uživo na hrvatskoj televiziji. I onda su se ljudi zaista počeli baviti mojom pričom, umesto kriminalnim razgovorima naših političara.

R. G. P.: *Vi imate stalni posao profesorke, i zahvaljujući njemu imate slobodu i kreativnost. Da li je moguće živeti jedino od pisanja?*

R. B.: U Makedoniji to nije moguće. Računajte da nas je manje od 2 miliona i da je tiraž jednog izdanja knjige 500 primeraka, a da su cene knjiga iste kao u Srbiji. Sad računajte da od knjige dobijate oko 10%, ili možda ako ste srećni dobićete podršku od ministarstva koje neće biti veće od 1000 evra. Da biste opstali, trebalo bi da radite i druge poslove vezane za pisanje. Ali posao „urednika“ kod nas još uvek ne postoji da bi pisci mogli da rade i to uporedo sa pisanjem. Baviti se prevodjenjem je isto riskantno, jer tržište je kod nas jako malo, cene su niske, i izdavači tradicionalno eksploatišu prevodioce.

R. G. P.: *Da li su književne nagrade u Makedoniji kao i u Srbiji, takve da „uglavnom muški pisci imaju tendenciju da jedni drugima daju nagrade“?*

R. B.: Spisateljice nisu bile na radaru dugo vremena. Tako da u društvu pisaca kao i u svim onim tradicionalnim književnim manifestacijama dominiraju muški pisci – koji se međusobno podržavaju i mislim da uopšte ne gledaju na spisateljice kao na ravnopravne, pa uopšte ne razmišljaju da ih nominuju, prihvate ili nagrade. Nedavno mi je jedan naš pisac, recimo, koji redovno dobija nagrade, čestitao zbog toga što je neka žena u Crnoj Gori rekla da je čitala moj „roman“. Mislio je da je uradio nešto fino, ali zapravo iz njegovog se komentara videlo da me on ne shvata ozbiljno. Tako je s piscima koji rukovode institucijama ili manifestacijama – ne računaju nas za žive.

R. G. P.: *I za kraj, pročitala sam da Vas jedan kritičar poredi sa Čehovom koji „nije pružao ruku svojim junacima čak i kada su se klatili nad ponorom jer nije njegov posao da im pomaže već ih je nežno i pouzdano, poput Harona, prevodio na drugu obalu, ostavljajući nam, kao opomene, kao odbačene ljuštore, njihove priče“ (Ivan Milenković, 15. juni 2019, Danas). Jedino bih se složila sa onim da Vi svojim junacima niste pružili ruku. Možda u novoj knjizi, ako nam otkrijete šta sada pišete?*

R. B.: Evo, otkriću vam: trenutno ništa. Obično mi treba vremena nakon poslednje knjige da sakupim nove ideje. Svaki dan nešto zapisujem, ali to ne znači da radim na nekoj formalnoj celini. Čeka me jedan scenarij za kratki film, probaću da napišem i dramu – iako ne znam da li ću uspeti – a zapisala sam nove skice za priče, gde vidim da me nešto vuče prema humoru. Razmišljam u tom formatu, pa neću nikad prestati da pišem priče.